

„Riia ring“, „luurepost“ ja tööjaotus USA esindustes Baltikumis 1920. aastatel

Eero Medijainen

Külma sõja kõige soojemal ajal, 1975. aastal valmistuti Helsingi tippkohtumiseks. Kohati usuti, et vastasseis rahvusvahelistes suhetes möödub ja saabumas on uued ajad. Vahetult enne Euroopa julgeoleku ja koostöö konverentsi algust ilmus USA-s raamat „The Soviet Union: yesterday, today, tomorrow. A colloquy of american „long-timers“ in Moscow“¹. Tegemist oli ühe mitteametliku, aga väga tähelepanuväärse koosviibimise jäädvustamisega. Raamatust saadava üldmulje järgi kuulusid üritusel osalenud inimesed tõesti lähedasse ringi, intervjuudest ja sõnavõttudest lähtudes tundus, et mõeldi suhteliselt sarnaselt.

Kohtumiseks valmistuti tegelikult lootsungi „old-timers“ (vanad tegijad) all, mis üsna selgelt vihjas vastandumisele nn. uutele aegadele.² Tegemist oli meeste ja nende abikaasadega, kes kõik koos olid alustanud tööd umbes nelikümmend aastat varem, Moskvas 1934. taastatud USA suursaatkonnas ning enne seda olid olnud seotud esindustega Riias ja Tallinnas.

Üritust tõesti märgati ja kaks aastat hiljem hakkasid USA-s ilmuma kirjutised, mille tulemusena võib täna rääkida omaette peatükist USA suhteid Venemaaga käsitlevas historiograafias. Seal leidub paar omapärast seisukohta, mis puudutavad eriti Baltikumi rolli 1920.–1930. aastatel.

Esimene neist seostub ideoloogilise või pigem rahvusvaheliste suhete teoreetilise käsitlusega. Teema muutus aktuaalseks seoses publitsistlikus stiilis kirjutatud Daniel Yergini monograafia ilmunisega. Autor iseloomustas nn. Riia aksiooni ehk erilise meelelaadi kandjatena neid USA diplomaate, kes pidasid Nõukogude Liitu messianistlike, maailmavallutuslike plaanidega suurriigiks, mis ei tunnista rahuliku koosseksisteerimise võimalusi. Lisaks kasutas ta tekstis paralleelselt veel nimetusi nagu „Riia ring“ (*circle*), „Riia võrgustik“ (*framework*), „Riia nägemus“ (*outlook; view*). Konkreetsetest isikutest pidas Yergin silmas just neid Ameerika diplomaate, kes alustasid oma karjääri 1920. aastatel Riias ja Tallinnas USA esindustes ning jõudsid 1930. aastatel Moskvasse ja Ameerika Ühendriikide–Nõukogude Liidu suhetes tipptegijate ning otsustajate hulka. Yergin luges niisuguse mõtteviisi kandjate kulminatsiooniks George Kennani tegevust ja temast mõjutatud Trumani doktriini ehk nägemust bipolaarsest maailmast ning külma sõja algust.³ Ka Frederic L. Propas on iseloomustanud USA välispoliitika vene asjatundjate ettevalmistamist Balti riikide, peamiselt Riia saatkonnas aastatel 1927–37 kui jäiga (*hard*) liini kujunemist Venemaa suhtes. Suurima panuse Vene-uuringute kujunemisele Riigidepartemangu sees ja omaette

¹ The Soviet Union: yesterday, today, tomorrow. A colloquy of american „long-timers“ in Moscow. Edited by F. D. Kohler, M. L. Harvey. Monographs in international affairs. Center for advanced international Studies, University of Miami, 1975.

² Robert F. Kelley's papers. A special collection. Georgetown University Library, box 2.

³ D. Yergin. Shattered peace: the origins of the Cold War and the national security state. London, 1977, lk. 27.

osakonna loomisel andis Propase arvates Harvardis uusimat ja Vene ajalugu õppinud Robert F. Kelley.⁴ Kelley saadeti 1920. aastal Riiga USA eriesindaja *commissioner*’i ja tollase sõjaväelise atašee alluvusse informatsiooni kogumise (luure) alal. Riias USA *commissioner*’iks olnud Evan E. Youngi toel liikus ta hiljem Riigidepartemangu Ida-Euroopa osakonda (*division*) ning tõusis selle juhatajaks. Paljuskki just Kelley teeneks võis pidada, et Nõukogude Liitu 1920. aastatel ametlikult, *de iure* Washingtoni poolt ei tunnustatud. 1926. aastast alates ühendati Venemaaga seotud küsimused Riigidepartemangu Ida-Euroopa osakonna alla ja Kelley jäi selle juhatajaks veel järgnevas 11 aastaks. Propase arvates hakati tänu temale juba 1920. aastate keskpaigast alates ette valmistama nn. vene keele, kultuuri, ajaloo ning poliitika spetsialiste. Seda osakonda on iseloomustatud kui USA Riigidepartemangu „akent” Venemaa-le.⁵ Kelley toetas aastatel 1926–1936 kokku seitsme vene asjatundja ettevalmistamist ja tegevuse algust.⁶ Samasuguse mõtteviisi üheks algatajaks võiks pidada ka Daniel F. Harringtoni, kelle vastav artikkel ilmus ajakirjas *Diplomatic History* 1978. aastal.⁷ Kui Ameerika Ühendriigid taasasutasid 1934. aastal Moskvas suursaatkonna ja peakonsulaadi, siis oli seal hõivatud ligi 65 ametnikku ning juhtivatele kohtadele kutsuti mehed, kes olid seni tegutsenud Balti riikide pealinnades. Neist tuntumad on ilmselt George F. Kennan ja Charles E. Bohlen, kuid lisaks alustasid Riias ja Tallinnas oma diplomaadikarjääri veel William M. Gwynn, Norris B. Chipman, Eric B. Kuniholm, Edward Page Jr. ja Francis B. Stevens. Nõukogude Liidu *de iure* tunnustamise järel 1933. aastal suunati nemad, aga samuti seni Balti riikides tegutsenud Loy W.

Henderson, John C. Wiley, Alexander Kirk, Charles Thayer jt. edasi USA Moskva esindusse. Vaid Earl L. Packer jäigi kuni 1940. aastani Baltikumi.

Hiljem on lisandunud ideoloogilise lähenemisviisiga kaudselt seotud, aga nüüdseks iseseisvaks kujunenud teema, mis taandub pigem mainitud „Riia ringi” sisemise struktuuriga (ja ühtlasi olemusega) seotud küsimuseks. See seostub USA luure ajaloo ja Venemaa kohta informatsiooni kogumisega 1920.–1930. aastatel ning Balti riikidega (eeskätt Riia) selles tegevuses ehk püüab avada Riia saatkonna juures tegutsenud nn. Vene osakonna olemust ja tähtsust informatsiooni kogumisel Venemaa kohta. Mõnikord põimuvad aga need kaks omaette – ideoloogia (maailmavaate) ja institutsiooni ajaloo seotud – teemat peaaegu lahutamatuks tervikuks.

Nii kahtleb David Mayers vastandlike suundade olemasolus USA välispoliitikas president Roosevelti ajal. Ta ei jaga Yergini seisukohta, et Riia ja Tallinn kujundasid 1920.–1930. aastatel USA diplomaatides jäika suhtumist N. Liitu – mentaalsust, mis vastandus Roosevelti-aegsetele sõbralikumatele suhetele ehk Yalta doktriinile (aksioomile). Tema arvates Riia ja Tallinn ainult tekitasid USA diplomaatides huvi Venemaa vastu, kuid ei vorminud nende maailmavaadet. Mayers tunnistab küll, et Riia ja Tallinn olid 1920.–1930. aastatel Ameerika diplomaatide jaoks ideaalsed kohad Venemaa tundmaõppimiseks ja jälgimiseks.⁸

Norman E. Saul tõstab esile hoopis Viiburi konsulaadi rolli USA luures aastatel 1919–1921. Viiburi oli Venemaal tema hinnangul eriti aktiivne paik agentide sisse ja välja liikumiseks. Silmapaistvamad agendid

⁴ F. L. Propas. Creating a hard line toward Russia. The training of State Department soviet experts, 1927–1937. – *Diplomatic History* vol. 8 no. 3, 1984. For advanced international Studies, University of Miami, lk. 209–226.

⁵ N. Grant. Notes and comments. The Russian Section, a window on the Soviet Union. – *Diplomatic History* vol. 2, issue 1, 1978, lk. 107–115.

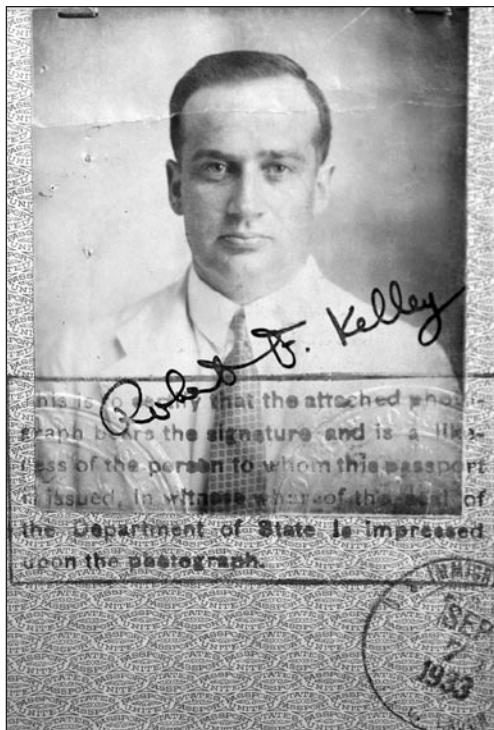
⁶ D. E. Davis, E. P. Trani. Distorted mirrors. Americans and their relations with Russia and China in the twentieth century. University of Missouri Press, Columbia, 2009, lk. 38.

⁷ D. F. Harrington. Kennan, Bohlen, and the Riga axioms. – *Diplomatic History*, vol. 2, no. 4, 1978, lk. 423–438.

⁸ D. Mayers. George Kennan and the Dilemmas of US Foreign Policy. Oxford University Press, New York, Oxford, 1988, lk. 24–25.

võisid seejuures olla mitte päris vene päritolu, millele viitavad nende nimed – Paul Paju, Michael Perts. Viimane seostub juba otseselt „Riia ringi“ teemaga. Sauli arvates juhatas nimelt Viiburi edu sisse Ameerika pikaajalise operatsiooni informatsiooni kogumiseks Balti piirkonnas.⁹ Seisukoht pole päris täpne, aga siin peitubki kahe lähenemisviisi – ideoloogilise ja struktuurse suuna – erinevus.

Käeoleva artikli eesmärgiks ei ole täpsustada, kuidas kujunes külma sõja alguse juures olnud diplomaatide maailmavaade, autor kahtleb samuti arvamuses, et Kennani, Bohleni ja teiste eespool mainitud diplomaatide vaated olid mõjutatud nende suhteliselt lühikesest viibimisest Balti riikides. Yergini, Propase jt. poolt nn. „Riia gruppi“ paigutatud meeste endi suhtumised riikidesse, kus nad oma diplomaatilist karjääri alustasid, näisid olevat üpris erinevad ning vastuolulised. Hendersoni mälestused on tõepoolest Balti riikide ja eriti Läti-sõbralikud.¹⁰ Teiselt poolt mainib näiteks Charles Bohlen küll üksikuid kontakte Eesti diplomaatidega, aga ei nimeta neist kedagi nimepidi.¹¹ George Kennanile jäid head mälestused Eesti loodusest ning eriti suvistest valgetest öödest. Samas on tema üldised muljed Baltikumist pigem negatiivsed – liiga väikesed riigid, räpased, isiksused puuduvad, tuntav vene mõju jne. Ka Kennan ei maini nimepidi ühtegi Balti poliitikut, kes teda oleks pisutki mõjutanud või kellega ta oleks üldse suhelnud.¹² Nende meeste tähelepanu koondus Baltikumi päevil seal ilmuvatele vene lehtedele ning suhtlemisele peamiselt vene emigrantidega. Pealegi on üldse alust kahelda, kas mainitud mehed olid seotud Riia ja Tallinna kui Venemaa kohta informatsiooni kogumise eelposti kujune-

Robert F. Kelley. Repro

misega ja suutsid selle posti arengut kuidagi mõjutada.

Kui F. Propas nimetas Baltikumi rajatud USA esindusi jälgimispunktideks (*observation post*), siis teemaga põhjalikumalt tegelenud ajaloolased kasutavad ka nimetust kuulamispunkt – „listening post”.¹³ „Riia kuulamispunkti” on sealjuures iseloomustatud nagu mingi erilise staatuse ja struktuuriga kohta USA välisesinduste võrgustikus. Donald E. Davis ja Eugene P. Trani jagavad selle posti tegevuse mitmesse perioodi, kusjuures esimest (1919–1928) iseloomustas nende arvates vaid andmete kogu-

⁹ N. E. Saul. War and revolution: the United States and Russia, 1914–1921. University Press of Kansas, Lawrence, 2001, lk. 417–420.

¹⁰ A question of trust. The origins of U.S.-Soviet diplomatic relations. The memoirs of Loy W. Henderson. Edited, with an introduction, by G. W. Baer. Stanford University, Hoover Institution Press, Stanford, California, 1986.

¹¹ C. E. Bohlen. Witness to history 1929–1969. New York, 1973.

¹² G. F. Kennan. Memoirs 1925–1950. Boston and Toronto, 1967; G. F. Kennan. Sketches from a life. New York, 1989.

¹³ N. E. Saul. Friend or foes? The United States and Soviet Russia 1921–1941. University Press of Kansas, Lawrence, Kan., 2006, lk. 314–337.

mine (*data-gathering*). Kusjuures eraldi Vene seksioon rajati USA Riia esinduses mainitud autorite sõnul konsuli juhtimisel pärast Läti tunnustamist 25. juulil 1922.¹⁴ Tegelikult tunnustasid küll Ameerika Ühendriigid *de iure* Eestit, Leedut ja Lätit 28. juulil 1922, aga autorid eksivad oma kirjutises muudeski detailides.

Omaette uurimuse Riias asunud USA välisteenistuse „Vene seksiooni”. kohta kirjutas saksa keeles Claudia Breuer. Tema kinnitab, et USA informatsiooniteenistus Riias alustas aktiivset tegevust 1920. aastal, mil tollane *commissioner* John Gade võttis ühendust Briti ja Läti luuretega.¹⁵ Seega võib leida erinevaid daatumeid, mida peetakse mainitud Riia „kuulamisposti” asutamise ajaks.

Käeolev artikkel lähtub eeldusest, et seni kasutusel olnud mõistete „Vene seksioon” ja „Riia vaatlus- või kuulamispunkt” avamisel on lähtutud eeskätt mainitud ideoloogilisest (teoreetilisest) mõtteviisist, tegemist on konstruktsiooniga, mis toetub vastavat mõtteviisi kirjeldavale bibliograafiale. Tegelikult ei olnud USA välisteenistuses niisugust posti, seksiooni, punkti vms. formaalselt olemas. USA välisesindused jagunesid nagu teistegi riikide omad peamiselt diplomaatilisteks või konsulaaresindusteks. Lisaks kasutati ajutisi esindusi, nn. *commissioner*’e jt., aga see ei mõjuta üldpilti oluliselt. Küll toimus esinduste sees ametnike vahel sisemine tööjaotus. Riias lisandusid sellele mitmed eriaspektid ning võimalikud arengukäigud, mille avamine ongi artikli peaeesmärk. Käesoleva artikli sihiks on selgitada, milline oli Riia ja Tallinna koht USA välisteenistuse struktuuris aastatel 1919–1922 ja kuidas see kujunes. Kas sinna tööpoolest rajati omaette seksioon, mis tegeles ainuüksi Vene küsimustega ja kes sellel juhul võisid olla Vene suunal töötanud inimesed?

Robert Kelley polnud kaugeltki ainu-

kene, esimene ja kindlasti mitte kõrgeima aukraadiga sõjaväelane, kes Baltikumis aastatel 1918–1922 tegutses. Vaevalt saabki teda üldse sõjaväelaseks pidada, kuigi formaalselt allus ta atašeele. Küsitav on, kes nimelt algatas idee hakata ette valmistama vene keelele ja oludele spetsialiseeruvaid noori Ameerika diplomaate? Kas see algatus tuli tööpoolest 1922. aastal Riigidepartemangust, nagu mõned autorid väidavad? Artikkel püüab näidata, et seesugune idee sündis pigem kohapeal, Eestis ning Lätis asutatud USA esindustes. Neis kujunes omavahelise tööjaotuse tulemusel omapärane vene allikatega tegelevate inimeste ring, mis muutusi läbi tehes püsis kuni 1940. aastani välja.

Diplomaatiliste suhete taust

USA suursaadik Venemaal David R. Francis kirjutas lahkumisavalduse veebruaris 1917, kuid formaalselt kandis oma nimetust edasi 26. aprillini 1919.¹⁶ Saatkond ja konsulaat kolisid 1918. aasta suvel seoses punase terrori algusega esialgu Vologdasse, seejärel lahkusid diplomaadid maalt. Põhja-Venemaale saabunud liitlaste väeosad lahkusid ning USA konsulaat likvideeriti 1919. aasta jooksul. USA ning enamliku Venemaa vahel puudusid aastatel 1918–1933 formaalsed diplomaatilised suhted. See ei tähendanud kontaktide täielikku katkemist, sest tegutsesid mitteametlikud poliitilised ning eriti majandus- ja kultuuriesindused, kaubavahetus oli USA–N. Liidu vahel mahukam, võrreldes näiteks Balti riikide kaubavahetusega USA-ga. Diplomaatiliste suhete taassisseseadmise järel aastatel 1933–1934 kasvasid Ameerika Ühendriikides lootused koostöö paranemiseks, aga juba mõne aasta jooksul pettuti ja 1939–1941 jõuti koguni nn. väikese punase hirmu ajani (*little Red Scare*), mis vihjas

¹⁴ D. E. Davis, E. P. Trani. *Distorted mirrors*, lk. 34, 39.

¹⁵ C. Breuer. „Die Russische Sektion” in Riga: amerikanische diplomatische Berichterstattung über die Sowjetunion 1922–1933/40. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1995, lk. 108.

¹⁶ D. R. Francis. *Russia from the American embassy*. April 1916–November 1918. Charles Scribner’s sons. New York, 1921.

hirmudele kommunistlike meeleolude ees USA-s 1919. aastal.¹⁷

Esimesed kontaktid USA esinduste ja Balti riikidest pärit verinoorte diplomaatide vahel algasid seoses Eesti välisdelegatsiooni moodustamisega 1917. aasta lõpul ja 1918. aasta alguses. Eesti esindajad pöördusid esmalt USA saatkonna poole Peterburis ja seejärel otsiti kontakte esindustega Skandinaavias, eriti Stockholmis. Signaalid eestlaste, lätlaste ja leedulaste püüdlustest jõudsid ka Washingtoni.¹⁸ Paraku lükati kindlalt tagasi kõik katsed nimetada Balti riikidest pärit inimesi saadikuteks Washingtoni. USA-s avaldasid Riigidepartemangule ja teistele ametiasutustele ametlike suhete sisseseadmiseks survet Balti riikide päritolu emigrantide organisatsioonid ning nende ühendused, nagu näiteks *League of Estonians, Latvians, Lithuanians, and Ukrainians of America*.¹⁹ USA eitav suhtumine Balti riikide iseseisvuspüüdlustesse jätkus kuni 1922. a. alguseni. Seda poliitikat tuntakse peamiselt nn. Colby doktriini nime all, mis avaliku dokumendina sai tuntuks alates augustist 1920. Eesti, Läti ja Leeduga suhtlemisel välditi nende ametlikku tunnustamist. See tähendas keeldumist ametlike esinduste vastuvõtmisest ja jätkuvalt kinnitati kinnipidamist Venemaa territoriaalse terviklikkuse põhimõttest. Kirjavahetuses esindustega Riias ja Eestis nõuti aadressil Venemaa märkimist ning näiteks Tallinna asemele tuli kirjutada Reval. Tegemist oli ühepoolse poliitikaga, sest Balti riikides ei tehtud samal ajal takistusi USA esinduste

asutamiseks või Ameerika kodanike vabaks liikumiseks endistes Balti provintssides.

Alates jaanuarist 1919 arvati Hooveri toiduabi (ARA) vajavate maade hulka ka „the Baltic States of Russia”.²⁰ Lisaks toiduabi korraldamisele peeti ühtlasi vajalikuks jälgida liitlaste, eriti Suurbritannia tegevust Ida-Euroopas ning luua otsekontaktid arvestatavate sõdivate osapooltega Baltikumis. Pariisi rahukonverentsil otsustasid liitlased (USA, Suurbritannia ja Prantsusmaa) saata endistesse Balti provintssidesse oma eridelegatsioonid. Samal ajal tegutsesid USA sõjalisel missioonid veel mujalgi ning ühtlasi üritati luua otsekontakte enamlastega.²¹ USA delegatsiooni Nõukogude valitsuse juurde märtsis 1919 juhtis tulevane suursaadik William Bullitt.²²

USA esinduste rajamine Baltikumi

Peatugem esmalt võimalusel, et „listening post’i” asutamiseajaks võiks pidada esimese USA sõjalise missiooni saatmist Riiga 1919. aastal. *Commissioner* John A. Gade polnud siiski päris esimene USA esindaja Balti riikides. Juba märtsis 1919 moodustati delegatsioon, mille üldjuhiks valiti kolonel Greene.

Warwick Greene’i isa ja teisigi sugulasi olid teinud 19. sajandil edukat sõjaväelist karjääri. Tema ise tundis enne Esimest maailmasõda huvi tehnika vastu. Need võisid olla argumendid, miks ta ühines armeega, kui USA sõtta astus. Greene tegutses peamiselt

¹⁷ R. B. Levering, Vladimir O. Pechatnov, V. Botzenhart-Viehe and C. Earl Edmondson. *Debating the origins of the Cold War: American and Russian perspectives*. Rowman & Littlefield Publishers. Lanham, Md., 2002, lk. 13.

¹⁸ United States Department of State. *Papers relating to the foreign relation of the United States (FRUS)*, 1918. Russia. Volume II. Chapter VII. The Baltic countries. U.S. Government Printing Office, 1918, lk. 815–861.

¹⁹ A. N. Tarulis. *American-Baltic relations 1918–1922. The struggle over recognition*. Washington, The Catholic University of America Press, 1965, lk. 239, 317.

²⁰ *Organization of American Relief in Europe 1918–1919. Including negotiations leading up to the establishment of the office of director general of relief at Paris by allied and associated powers. Documents selected and edited by S. L. Bane and R. H. Lutz*. Stanford University Press, Stanford University, California, London: Humphrey Milford Oxford University Press, 1943, lk. 143.

²¹ A. J. Mayer. *Politics and diplomacy of peacemaking: containment and counterrevolution at Versailles 1918–1919*. Weidenfeld & Nicolson, London, 1968, lk. 378–379.

²² *The Bullitt mission to Russia. Testimony before the Committee on Foreign Relations, United States Senate, of William C. Bullitt*, New York, B. W. Huebsch, 1919; Hyperion Press, New York Westport, Conn., 1977, lk. 6–10.

tagalas ja vastutas staabis lennundusega seotud küsimuste eest. Ta ise ei hinnanud oma sõjaväelist karjääri kuigi edukaks. Seepärast oli Greene rahul, et errumineku eel pakkus USA delegatsioon talle Pariisi rahukonverentsil võimalust juhtida 1919. aastal erimisiooni Baltikumi.²³ Meeskonda kuulus enam kui 40 meest ning sihtkohaks määrati esialgu Liepāja sadam Lätis. Enamik missiooni liikmeid alustas teekonda Prantsusmaalt, kuid mõned ohvitserid saabusid ka komandeerituna USA esindustest Skandinaavias. Pole päris selge, millistes ametlikes suhetes olid näiteks kolonel Greene ja Stockholmist läbi Pariisi Baltikumi suunatud USA sõjaväeline atašee, kaptenleitnant Gade. Greene mainib oma mälestustes, et nad otsustasid korraldada tööjaotuse – Gade võttis enda hooleks Eesti ja Soome ning Greene Läti ja Leedu.²⁴ Gade ise läheb oma meenutustes mööda sellest, millist ülesannet täitis ta Greene'i juhitud missioonis. Ta annab mõista, et sai Pariisis USA delegatsioonilt iseseisvad ülesanded. Gade kirjeldab mälestustes saabumist Pariisist Liepājasse aprillis 1919 ja kohtumist Greene'iga ning liitlaste sõjaliste esindajate ühist nõupidamist Rüdiger von der Goltzi asjus. Seejärel lahkus Gade aga Helsingisse.²⁵

Greene'i esimesed raportid Lätist aprillis 1919 olid ärevad, sest ta oli veendunud, et ilma liitlaste sekkumiseta Läti ja Eestigi kuigi kaua vastu ei pea ning võivad langeda enamlaste kätte või jäädagi sakslaste mõju sfääri.²⁶ Ta palus USA delegatsioonil Pariisis astuda samme kiire abi saatmiseks ning pidas vajalikuks ja võimalikuks koordineerida vastavat tegevust brittidega, isegi teatud tööjaotuse kujundamist liitlaste vahel. Ametlikes raportites võib märgata neutraalset või isegi

heatahtlikku suhtumist lätlaste ja eestlaste ambitsioonidesse. Ilmselt püüdis ta neis ettekannetes vältida isiklikke emotsioone. Seda rohkem leidub neid aga tema samal ajal peetud päevikus ning erakirjades kodustele.

Greene'i kontaktid kohalike poliitikute ning sõjaväelastega ei kujunenud ilmselt kõige sõbralikumaks. Põhjuseks võis olla erinev kultuuriline taust, sest Greene'il puudus igasugune teadmine ja kogemus Ida-Euroopast, samuti kohalike keelte oskus. Ta leidis ühise keele pigem kohalikkude päritolu sakslastega. Tema pani näiteks aluse headele suhetele perekond Lievenitega Riias, mida hiljem jätkas ka Gade. Serafima Lieven asus USA esinduses ametisse tõlgi ja osaliselt sekretärina ning Gade meenutas teda hiljem ülivõrretes. Mõnedki 1920. aastate alguses USA esinduses tööd alustanud baltlased jäidki ametisse kuni 1939. aasta sügiseni välja. Läti poliitikutele see küll ei meeldinud, sest Gade ja parunite sõbralikud suhted olid liiga silmatorkavad.²⁷ Edgar Andersoni arvates tekkisid tal samal põhjusel arusaamatused inglased ja prantslastest kolleegidega.²⁸ Eestis said informatoriteks või USA esinduse kaastöötajateks näiteks perekond Rosenite, Dellingshausenite, Sieversite esindajad. USA missiooni sõjaliseks konsultandiks kutsuti Konstantin Nikolai von Krusenstern, kes vastutas samal ajal Judenitši armee (Loode-Venemaa valitsuse) juures välissuhtlemise eest.

Greene'i erakirjadest isale ja õele 1919. aasta lõpul ning eriti 1920. aasta alguses selgub kohati lausa vaenulik suhtumine eestlaste ja lätlaste oma riigi rajamise püüdlustesse, nende võimetesse ning oskustesse seda teha ning eriti vahenditesse, mida selleks kasutati. Üsna kriitiline oli ta siinsete noorte riigiasu-

²³ Letters of Warwick Greene, 1915–1928, edited by R. W. Hale. Houghton Mifflin, Boston, 1931.

²⁴ *Op.cit.*, lk. 181–182.

²⁵ J. Gade. All my born days. Experiences of a naval intelligence officer in Europe. Charles Scribner's Sons, New York, 1942, lk. 138–139.

²⁶ The chief of the mission to the Baltic provinces (Greene) to the secretary-general of the Commission to negotiate peace (Grew) June 28, 1919 Paris, FRUS, Russia, 1919, lk. 682–683.

²⁷ G. Watson, H. Adolphus. An account of a mission to the Baltic states in the year 1919 with a record of subsequent events. Waverly Press, London, 1957, lk. 50.

²⁸ E. Anderson. Die Baltische Frage und die Internationale Politik der Alliierten und Assoziierten Mächte 1918–1921. Von den Baltischen Provinzen zu den Baltischen Staaten. Beiträge zur Entstehungsgeschichte der Republiken Estland und Lettland 1918–1920. J. G. Herder-Institut, Marburg/Lahn, 1977, lk. 348.

tuste ja ametnike ning osaliselt sõjaväelaste võimete ja suhtlemiskultuuri suhtes. Sealjuures võib arvata, et tema vaenulik hoiak, eeskätt maareformi hindamisel, pärines algselt baltisaksa ringkondadest. Mõnel juhul Greene siiski tunnustas eestlaste ja lätlaste julgust ning pealehakkamist oma riigi loomisel.

Greene'i missioonist alates võib märgata USA esindajate erilist tähelepanu Vene valgete, eriti Eestis paikneva Judenitši Loodearmee vastu. Viimane on seletatav liitlaste üldiste lootustega kujundada nende toel välja ühisrinne enamlaste vastu. Nii inglaste, ameeriklaste kui ka prantslaste sõjalised esindajad Eestis ja Lätis pooldasid ja lausa nõudsid suhteliselt üksmeelselt koostööd rahvuslike väeosade ning Judenitši Loodearmee vahel. Missioonide tegelike eesmärkide osas ei suutnud liitlased Pariisis ega Baltikumi saadetud ohvitserid sugugi üksmeelele jõuda.²⁹ Eesti suhtes kasutati kohati isegi otsest survet, kuigi mingeid volitusi selleks polnud.³⁰ Eriti võis seda märgata seoses nn. liitlaste nõupidamistega Tallinnas juunis-augustis 1919. Nendel üritati veenda Johan Laidoneri ja teisi Eesti juhtivaid ohvitseri ühiseks pealetungiks Loodearmeega enamlaste vastu. Tegemist oli jätkuga varasematele plaanidele luua mingi ühisrinne Petrogradi suunal Soome ja Eesti jõududest ning Vene valgetest. Liitlaste juhtivate ohvitseride mälestustes mainitakse, et Eesti ohvitseride survestamisel kasutati isegi bluffi, et nemad toetuvad liitlaste üksmeelele Pariisis, ning ähvardati, et alanud toidu-, relva jms. abi võidakse Eestile ja Lätile lõpetada, kui siinsed sõjaväelased ja poliitikud ei allu liitlaste nõudmistele. Ühtlasi avaldasid liitlaste sõjaväelised esindajad näiteks 10.–14. augustil 1919 Tallinna Briti konsulaadis toimunud nõupidamisel samasugust survet Vene valgetele, et nad kiiresti valitsuse moodustaks, mis eestlasi ametlikult tunnustaks. Paraku jäi

üksmeel saavutamata nii Eesti kui ka Vene poolel, aga ka liitlaste endi vahel.³¹

Teiselt poolt võib oletada, et Balti riikide poliitikud püüdsid, liitlaste lootusi tulevaseks omavaheliseks koostööks sihilikult toites, välja kaubelda suuremat abi, kui liitlased esialgu planeerisid jagada. Nii toimetati Eestisse Prantsusmaal asunud USA sõjaväe varudest 1919. suvel ja sügisel tunduvalt rohkem kaupu kui meie naabritele. Sõjaliste operatsioonide suhtes jäi Eesti siiski tagasihoidlikuks, seda eriti alates septembrist-oktoobrist 1919. *Commissioner* Gade, USA ja Briti Punane Rist jäid lüüa saanud ning haigustes vaevleva ja nälgiva Loodearmee peamiseks toetajateks 1919. aasta lõpul ning 1920. aasta alguses, mil Eesti juba enamlastega rahuläbirääkimisi pidas, ja asus Loodearmee likvideerimisele.

Samal ajal kasvas ameeriklastest ärimeeeste huvi Baltikumi vastu. Juulis 1919 tõstatasid oma kirjades Riigidepartemangule Tallinnasse USA ametliku konsulaadi rajamise küsimuse üles *International Corporation* 'i esindaja Thomas M. Gunn ja senaator Wesley L. Jones. Vastav kirjavahetus jätkus septembrini 1919 ning niisugune huvi võis olla üheks põhjuseks, miks Riigidepartemangus otsustati sõjaliste missioonide kõrval traditsioonilisemate esinduste – konsulaatide – loomise kasuks. Siiski ei saadetud USA esindajaid edaspidigi konkreetsesse Balti riiki või sealse valitsuse juurde. Baltikum tähistas jätkuvalt vaid ala või piirkonda, mis taotles eraldumist Venemaast, ning seda ei tunnustatud.

Liiga kaugeleminev näib küll arvamus, et Gade 'i järglasena USA *commissioner* 'iks Riiga (1920–1922) nimetatud Evan E. Young pidi seal rajama nn. diplomaatilise vastukaalu (*counterpart*) senistele sõjalistele vaatluspunktile.³² Esiteks kujunesid konsulaaresindused juba Gade'i ajal ja teiseks ei

²⁹ Soldiering on; being the memoirs of general Sir Hubert Gough ... With an introd. by Sir Arthur Bryant. A. Barker, London, 1954, lk. 190–192.

³⁰ Sir Stephen Tallents, man and boy. Faber and Faber limited, London, 1943, lk. 316–318.

³¹ C. Kinvig. Churchill's crusade. The british invasion of Russia 1918–1920. Hambledon Continium, London, New York, 2006, lk. 271–278.

³² F. L. Propas. The State Department and the Russian Revolution. The making of policy, 1918–1924. – UCLA Historical Journal, vol. 3, 1982, lk. 13.

vastandunud sõjaväelased kuidagi esimestele diplomaatidele, kes suuremalt osalt olid ise äsja armeest vabanenud. Young jätkas tiheadat koostööd sõjaväelastega, kohati ta lausa sõltus nende aktiivsusest. Tema lähemaks abiliseks jäi esialgu koos Greene'i missiooniga saabunud ohvitser John Halbrook Chapman, kes esialgu vastutas luurealase info kogumise eest alles kujunema hakkavas esinduses. Ta oli riigiametniku karjääri alustanud põllumajandusministeeriumis, aga sõjaväkke astudes liitunud lennuväega (A.E.F.).

USA esimeste esindajatega koos saabus Baltikumi teisigi, kes potentsiaalselt oleks hakkama saanud iseseisva, ainult Vene küsimustega tegeleva institutsiooni juhtimisega. Neist tuleks eeskätt esile tõsta John A. Lehrs, kes saabus Baltikumi Greene'i missiooni koosseisus, samuti Kopenhaagenist. Ta oli sündinud 1888. aastal ameeriklastest vanemate lapsena Moskvast, õppinud nii Vene- kui Saksamaal ja tegelenud äriga. 1918. aastal sai temast asekonsul Moskvast. 26. augustil 1918 evakueerus USA konsulaat kiirkorras Moskvast ja Lehrs lahkus Skandinaaviasse. Sealjuures oli ta sunnitud maha jätma viietoalise korteri koos kogu sisustuse ja muu varaga. Lehrs hindas kahju rohkem kui 6000 dollarile, mis talle osaliselt kompenseeriti USA valitsuse poolt alles 1937. aastal. Riias jätkas Lehrs mõnda aega ka Gade'i alluvuses, aga päris iseseisvat kohta talle veel ei pakutud. 1921. aastal liitus ta Venemaale toiduabi andmise aktsiooniga. Selle lõppedes, 1923. aastal saabus taas Riiga ja püsis seal (olles vahepeal küll Tallinnas) kuni 1940. aastani välja. Sealjuures kujunes temast peamine Vene asjadega tegeleja, paraku mitte päris juhtival kohal. Lehrs ei suutnud või ei tahtnud Vene sektsiooni iseseisvaks institutsiooniks arendada.

John Gade'i ametiaeg *commissioner*´ina Riias jäi suhteliselt lühikeseks. Ta alustas novembris 1919 ning sai juba 25. märtsil 1920 teate järglase määramisest. Kindlasti ei jõudnud ta seal välja kujundada mingit

spetsiaalselt enamlikule Venemaale tähelepanu pööravat „kuulamisposti”. Siiski, teatud märke niisugusest arenguvõimalusest leidub – 7. aprillil 1920 koostatud aruandes riigisekretärile märkis Gade esinduse ühe kuluartiklina 2000 dollarit, mis oli ette nähtud „for special agent in Russia” ja millest vähemalt poole lootis ta ära kasutada veel enne lahkumist.³³ Summa oli tollastes Läti ja Eesti majanduslikes tingimustes märkimisväärne (USA asekonsuli aastapalk), aga kahjuks pole teada, keda Gade konkreetselt silmas pidas ja kas kavatsus õnnestus. On alust oletada, et summa maksti välja esinduse mitteametlikele kaastööliste.

USA esindustesse võeti edaspidigi ametisse endisi sõjaväelasi, ohvitseri, keda ootas ees demobiliseerimine, aga sellesarnane poliitika kehtis enamike uute USA esinduste puhul, mis Esimese maailmasõja järel Ida- ja Lõuna-Euroopa alles tekkivates riikides kujunesid. Kui enne Esimest maailmasõda oli sõjaväeliste atašeede arv USA välisteenistuses 29, siis vaherahu sõlmimise järel kasvas see arv kiiresti 33-ni ja lisaks neile võeti ametisse 103 abilist. Riia hinnati sõjaministeeriumis uutest esindustest üheks kõige olulisemaks kohaks, kus sõjaväeline atašee pidi kindlasti tegutsema.³⁴

Koos Gade'i nimetamisega Riiga rajati Tallinnas ka esimene USA konsulaat, mille juhiks sai samuti endine sõjaväelane, kapten John P. Hurley (1878–1944). Ta oli sõjas raskest haavata saanud. Pärast ravilt naasmist ja vastava eksami tegemist 1917. aastal nimetati ta esialgu konsuliks Tallinna. Novembris 1919 suutiski ta leida konsulaadile ruumid ning palgata kohalike seast sobilikud sekretärid ja tõlgid. Kuid juba paari kuu pärast viidi ta üle Riiga ning Tallinnasse saabus juunis 1920 uueks konsuliks juba elukutseline diplomaat Charles H. Albrecht, kes oli konsulaarteenistusega liitunud 1911. aastal. Hurley jätkas USA konsulaarteenistuses esialgu Riias ja hiljem mujalgi kuni 1942. aastani. Lisaks konsulile tegutsesid asekonsulitena Tallinnas William

³³ John Gade to the Secretary of State April 7, 1920. National Archives (NA), Decimal file, RG 59. 124.60n2/3.

³⁴ M. Churchill memorandum for the assistant chief of staff, War department. Office of the chief of staff. December 9, 1921. NA, RG 165, MID 2355-170/13.

C. Perkins ja George G. Fuller ning abilistena neli kohalikku ametnikku. Fuller oli armees jõudnud majori auastmeni ja töötanud hiljem panganduses, ta alustas 1920. aastal asekonsulina Kopenhaagenis (Christianias). Perkins õppis õigusteadust ja teenis aastatel 1917–1919 mereväes. Mõlemad jätkasid välisteenistuses ka Eestist lahkumise järel.

1922. a. olukorrast USA saatkonnas

Vahetult Balti riikide *de iure* tunnustamise järel augustis-septembris 1922. aastal jagunes USA esindus Riias mitmesse ossa. Saatkonnas töötas saadiku kõrval kaks esimest sekretäri. Stokeley William Morgan vastutas peamiselt diplomaatilis-poliitiliste küsimuste eest. Tema jaoks ei olnud Riia päris esimene töökoht ja ta jäi sinna vaid poolteiseks aastaks.

Eelkõige seostusid nn. Vene keskuse loomise katsed David Bell Macgowani nimega. Tema oli enne Riiga saabumist olnud suhteliselt kõrgetel ametikohtadel. Ajakirjanikuna tunduks saanud Macgowan nimetati juba 1915. aastal abikonsuliks Moskvasse, 1917. aastal jätkas ta konsulina nii Moskvas kui hiljem ka Vladivostokis. 1922. aastal Riiga saabudes polnud tema teeneid ja vanust arvestades (sündinud 5. juunil 1870) enam kuigi sobilik lihtsalt esimese sekretärina jätkata. Pealegi polnud ta kuigivõrd kursis Balti probleemidega ega osanud kohalikke keeli. Just seepärast jäid tema hooleks edaspidigi Venemaaga seotud asjad.³⁵ Macgowan oli seega üks neid võtmeisikuid, kelle tõttu sisemise tööjaotuse täpsem kujundamine oli esinduse sisekliima huvides ja USA-le ilmselt kasulik lahendus. Ta taotles esialgu esinduse raamides omale suuremaid õigusi, kas või telegrammide ja muude jooksvate kulude osas.³⁶ Uue saadiku ja Macgowani vaheliste võimupiiride küsimus oli üks esinduse sisepingete allikaid, need pinged jõudsid otsaga Riigidepartemanguni.

Esinduse III sekretärid ehk Gerhard

Gade ja Earl L. Parker jagunesid samuti tinglikult diplomaatilise ja Vene osakonna vahel. Gade oli äsja Harvardis õigusteadused lõpetanud ja lühikest aega sõjaväes teeninud. Riia oli noore mehe esimene töökoht. Seevastu 1894. aastal sündinud Earl L(e Noir) Parker oli samuti sõjas ohvitserina teeninud ja Riiga asumise järel jäigi sinna paigale kuni esinduste tegevuse lõpetamiseni 1940. suvel. Esinduse kui terviku tegevuse nimel jagas ta end jätkuvalt erinevate rollide vahel. Alustades küll Macgowani alluvuses ehk siis Vene osakonnas, tõusis ta 1930. aastatel esinduse tegelikuks juhiks. Nii võib kinnitada pärast esimese täievolilise saadiku lahkumist, mille järel hakati 1930. aastatel saadikuid Baltikumis üpris sagedasti vahetama. Ka neil aegadel kirjutas ta aruannetes end asjuri ameti kõrval vastutavaks eeskätt nn. Vene küsimuste eest. Mõnda aega (1922–1933) tegutses Riias veel eraldi kaubandusesindaja, kelleks enamuse ajast oli Carl J. Mayer, kes ka oma tööpostil suri. 1922. aastal töötasid Riia konsulaadis Hurley kõrval veel asekonsulid Charles Harrington Heisler ning Carl Birkeland, kes olid samuti oma karjääri mujal alustanud, Heisler koguni Lõuna-Aafrikas. Sõjaväelise atašee (vt. allpool) kõrval anti kõik siiani mainitud nimed üles Läti välisministeeriumis kui USA ametlikud esindajad.

Tegelikult oli esinduse koosseis juba 1922. aasta suvel tunduvalt suurem, sest eriabid, tõlgid, masinakirjutajad, käskjalad, uksehoidja jt. ei kuulunud ametlikult diplomaatide nimekirja. Neist mõnelgi oli aga oluline koht nn. Vene suuna arendamisel.

Alates septembrist 1922 nimetati *commissioner* Youngi asemele Riiga, Tallinna ja Kaunasesse juba täievoliline saadik, samuti endine sõjaväelane kapteni aukraadis Frederick William Backus Coleman. Välisleedu päritolu ajaloolase Albert Tarulise sõnul oli Riia esinduse tugevdamise eesmärgiks muuta see peamiseks Venemaa kohta andmete kogumise kohaks ning seda kavatsust toetas rii-

³⁵ A question of trust, lk. 153.

³⁶ Charles C. Eberhardt to the Secretary of State April 30, 1924 on the subject. Request by Consul Macgowan, assigned to the Legation at Riga, for a Special Telegram Allotment for the Russian Division of the Legation, NA, RG 59, 124.60N 4/31.

gisekretär Hughes.³⁷ Tarulisele assisteeris ka Breuer, kelle arvates aga olid sellised algatused juba nn. lahtisest uksest sissemurdmise, sest tema arvates oli Vene seksioon Riias juba välja kujunenud. Niisuguseks sissemurdmiseks nimetab Breuer näiteks tuntud ajakirjaniku, sageli Venemaa küsimustes sõna võtnud Arthur Bullardi memorandumit riigisekretärile Venemaa küsimuses. Nimelt tegi Bullard oma memorandumis ettepaneku asutada Venemaa idapiiri lähedusse spetsiaalne luurekeskus, mis vähemalt ministri kaliibriga ja luurealaste kogemustega mehe juhtimisel jälgiks Venemaal toimuvat. Breueriga võiks nõustuda, kui see memorandum oleks tõesti esitatud 1922. aasta kevadel, nagu ta oma uurimuses väidab.³⁸

Memorandumi valmimise tegelik kuupäev – 21. märts 1921 tekitab aga mitmeid küsitavusi.³⁹ Sel ajal polnud Riia saatkonnas veel meest, kes oleks võinud selletaolise keskuse luua. Õigemini oli Lehrs lahkunud ARA teenistusse ja Macgowan polnud veel saabunud. Kuna vajadust Vene informatsioonikeskuse järele tunnistati ministeeriumi tasemel, siis ei saa kuidagi väita, et Bullardi memorandumi näol oli tegemist lahtisest uksest sisse murdmisega. Tegelikult kujuneski 1921.–1922. aasta jooksul omapärane konkurent selle nimel, kes loodavat keskust juhtima hakkab. Üks võimalikke lahendusi näis olevat, et keskus kujuneb sõjaväelise atašee või teiste temaga seotud inimeste juhtimisel, sest neilt meestelt pärines sel perioodil nagunii kõige enam informatsiooni Venemaal toimuva kohta.

USA sõjaline vaatleja „Balti provintssides” 1919–1922

Thomas Worthington Hollyday sündis 1879. aastal Baltimore’is, suri 23. oktoobril 1967 Monterey hooldekodus. Armeega liitus ta

Hispaania-Ameerika sõja päevil, Esimese maailmasõja ajal tõusis ta suurtükivägedes koloneli auastmeni. Ammuse tuttava ja sõbra, peastaabi sõjalise luure ülema, brigaadikindral Marlborough Churchilli korraldusel nimetati ta 23. aprillil 1919 atašeeks Kopenhaagenisse. Sinna saabus ja ameti võttis ta üle 2. juunil, aga juba septembris 1919 algatati tema üleviimine Riiga, mida peeti hoopis olulisemaks kohaks kui Kopenhaagenit. Miks valiti esimesed ohvitserid Baltikumi just Kopenhaageni USA esindusest? Nimelt oli Kopenhaagenis selleks ajaks USA luurel juba kasutada algne informaatorite võrgustik, mille liikmed kogusid andmeid Venemaa ja bolševike tegevuse kohta. Nii kinnitas sealse atašee abi (*acting military attache*) Tryggve A. Siqueland mais 1919 Washingtoni, luure-ülemale saadetud kirjas, et nende allikateks on major Wittti organisatsioon (kood A.D. 48) ning palgatud keegi agent Romanovitš (A.D. 47).⁴⁰ Koos Balti riikide iseseisvumisega kasvas aga vajadus nihutada ida poole ka USA luuret. Pealegi oli Viiburi konsulaat selleks ajaks samuti oma luurega seotud edukust informatsiooni kogumisel juba tõestanud. Võimalik, et Bullardi memorandumi üheks tagajärjeks oligi otsus tuua Viiburi konsulaadi luurealane tegevus üle Riiga.

Kuna *commissioner* Gade polnud saadetud ühegi valitsuse juurde, siis peeti ka tema alluvusse määratud atašee sobivaks nime-tuseks – sõjaline vaatleja (*military observer*) Balti provintssides. Hollyday nõustus ettepanekuga, kuigi eelduseks peetud saksa keele oskus oli tal äärmiselt piiratud. Ta lootis kahele neiuale, kes olid tema käsutuses kui saksa, vene ja prantsuse keele tõlgid, neist üks oli näiteks John Lehrsi õde. Hollyday lootis, et ka Lehrs ise saabub Riiga Balti ja Vene olude hea tundjana talle abiks.

Kõigepealt soovitati sõjaministeeriumist talle abiliseks aga kolonelleitnant Joseph

³⁷ A. N. Tarulis. *American-Baltic relations 1918–1922. The struggle over recognition*, lk. 355.

³⁸ C. Breuer. „Die Russische Sektion” in Riga, lk. 40.

³⁹ Arthur Bullard Memorandum for the Sec. Of State re Russian Situation March 21, 1921. NA, RG 59, 861.01/438.

⁴⁰ Tryggve A. Siqueland to the Director of Military Intelligence, Washington DC, May 21, 1919. NA, RG 165, MID 9944-U-143.

Daly, sest esialgu jäi Hollyday formaalselt ühtlasi atašeeks USA Kopenhaageni saatkonda ning Balti provintse peeti ajutiseks lähetuseks. 1920. aasta kevadel viidi läbi vastutusalade ümberjaotamine. Kopenhaageni jäänud ataše, kolonel William M. Colvin hoolitses edaspidi Läänemerest põhja poole jäävate riikide ehk Skandinaavia eest, kus peatus ka Daly, ning Hollyday vastutada jäid Soome ja Balti riigid.

Järgnevalt lootis Hollyday, et abiliseks võiks Riiga tulla tema endine alluv Birkeland, lisaks tõlgile, käskjalale ning autojuhile. Kohe Riiga saabumise järel tegi ta veel ettepaneku rajada ajutine esindus (*office*) Tallinna, mille hiljem võis tema arvates alaliseks muuta või siis Riiga üle tuua. Abiliste leidmine Riiga ja Tallinna ei läinud siiski kiiresti, läbirääkimisi peeti peastaabi tasemel mitmete kandidaatega. Alles 28. veebruaril 1920 saatis kolonel Sherman Miles peastaabist kirja Hollydayle teatega, et nüüd on tema abiliseks valitud ülikoolis Vene ajalugu õppinud ning keeli oskav Kelley, keda soovitasid mitmed kõrgemad ohvitserid. Miles kinnitas, et Kelley puhul rikuvad nad reegleid ja saadavad ta Riiga ilma eelnevalt luurealast koolitust läbimata.⁴¹ Leitnant Robert F. Kelley ei olnud seega Balti provintside tegutsema hakates eelnevat diplomaatilist ega luurealast ettevalmistust, kuigi ta oli pärast ülikooliõpinguid sõjaväes teeninud. Siiski oli ta enne seda jõudnud juba sõjaväe esindajatega kokkuleppele, et jätkab edaspidi diplomaatilist karjääri ning 1919. aasta suvel sooritas Kelley vajaliku eksami, et taotleda diplomaatilise esinduse sekretäri ametikohta. Tema lähetamine Riiga oli seega omapärane kompromiss sõjaväelise ja diplomaatilise ametikoha vahel.⁴² Sellisena oleks Kelley ilmselt sobinud mainitud Vene keskuse juhiks. Kuid Kelley oli sel hetkel siiski veel liiga vähe kogemusi, ta oli alles oma karjääri alguses. Pole andmeid, et ta oleks ise algatanud mingi Vene sektsiooni loomist. 1920. aasta suvel töötas ta Riias siiski suhteliselt iseseisvalt, sest Hollyday viibis mõnda aega Helsingis.

Ka omaette *office* 'i loomine Tallinna esialgu ei õnnestunud. Kui Hollyday ja Baltikumi külastanud USA luureülem kindral Churcill 1920. aasta novembris koos Tallinna sõitsid, siis sõltus nende võõrustamine täielikult sealset konsulist Albrechtist. Kuigi selleks ajaks oli Hollyday käsutada Kelley kõrval veel leitnant Sergius M. Riis, kes täitis Hollyday antud ülesandeid peamiselt Eestis. USA kujunema hakkava luureteenistuse efektiivsust Balti riikides pole lihtne üheselt hinnata. Edukalt suheldi Inglise luurega Riias, eriti aga Tallinnas resideeriva Ronald Forbes Meiklejohniga. Suhteliselt tihedad ja usalduslikud kontaktid loodi Läti ja Eesti kujunevate luureasutuste ning välisministeeriumidega. Nii saatis esindus Eesti võimudele andmeid vasakpoolset meelestatud eestlastest USA-s ja Eesti pool informeeris ameeriklasi isikutest, kellega olid välismaal kirjavahetuses siinsed kommunistid. Seda rohkem tuleb imestada paanika üle, mis tabas USA esindusi ja eriti luureohvitseri 1920. aasta lõpul ning 1921. aasta alguses. Ilmselt oli see seotud enamlastevastase mässuga Kroonlinnas. USA esindajateni hakkas nimelt jõudma teateid, et enamlased kavatsevad lähemal ajal rünnata Eestit ja Lätit. Paanika ulatus Washingtonini ja sealt tulnud korralduse alusel hakati USA kodanikke Balti riikidest evakueerima. Paraku polnud sellistel teadetele reaalsel alust. Kroonlinna ülestõus ja seda saatvad kuulujutud olidki omakorda otsene ajend Bullardile eespool mainitud memorandumi koostamiseks. Võimalik, et paanika põhjuseks oli koguni USA luure sihilik desinformeerimine. Mis omakorda tõestas, et kolonel Hollyday jaoks personaalselt oli situatsioon Baltikumis üsna pingeline ja stressi tekitav. Neid argumente kasutas ta oma käitumise õigustamiseks veel tosin aastat hiljemgi.

Sõjaministeerium andis Riigidepartemangule detsembris 1922 teada, et major T. Worthington Hollyday on vabastatud sõjaväelise ataše kohalt Soomes ja Balti provintside ning tema asemele määratakse major Albert L. Loustalot. Ühtlasi vabastati ametist

⁴¹ Sherman Miles to Thomas W. Hollyday. February 28, 1920. NA, RG 165, MID 2475-48.

⁴² Robert F. Kelley's papers, box 1.

Sergius Martin Riis. Repro

tema senine abi Robert Kelley, aga tema ilma asendusest.⁴³ Kelley jätkas peatselt edukat karjääri oma diplomaatilisel teel, sest ta jõudis vahepeal edukalt sooritada konsuli ametiks vajaliku eksami. Jaanuaris 1923 sai temast asekonsul Galtuttas (Kalkuttas) Indias.

Hollyday jätkas pärast mõnda aega kestnud kodust ravi sõjaväelasena. 1920. aastatel esines ta loengusarjadega, sealjuures Eesti ja teiste Balti riikide kohta. Tema sõjaväeline karjäär lõppes üsna kahtlastel asjaoludel. See sai avalikuks seoses Hollyday taotlusega 1937. aastal, mil ta püüdis saada kompensatsiooni (pensioni) oma 28-aastase tegevuse eest armee. Küsimus tuli arutlusele koguni Senati sõjalises komitees. Koloneli peamiseks argumendiks sai fakt, et ta kannatas sõjaväelasekarjääri käigus kujunenud mentaalsete häi-

rete all, mis avaldusid eeskätt nn. *homosexual panic* hoogudes.⁴⁴ Ühe niisuguse hoo ajal pani ta 1926. aastal juba Filipiinidele teenistusse naasnuna toime homoseksuaalsusena kvalifitseeritud rünnaku ühe kaasohvitseri suhtes. Hollydayd Senati komisjoni ees kaitsta püüdev arst tutvus tema varasema haiguslooga ning kinnitas koloneli sõnu, et esimest korda tabas teda sarnane hoog juba Riia päevil. Arsti kinnitusel võis see seletuda sõjategevusega, tootlustuse piiratud ja düsenteeriaga, mis sel ajal Balti riikides valitsesid ning mida Hollyday pidi üle elama. Arsti kasutada olid Hollyday tervisliku läbivaatuse tulemused Riias 21. oktoobrist 1921, mille oli korraldanud kohalik arst dr. Bernhard Pfeiffer. Selle alusel tabas Hollydayd „severe neurasthenia”, arsti sõnul oli ta olnud kurnatud ning väsinud. Dr. Pfeiffer soovitanudki tal koju pöörduda, et ennast ravida. Närvilisust diagnoosis ka USA armee arst Hollyday naasmisel koju aprillis 1923. Lisaks olmeraskustele ja pingelisele sõjalis-poliitilisele olukorrale piirkonnas ning mentaalsetele probleemidele võisid Hollyday närvilisust suurendada intriigid, mis atašeed tabasid juba Kopenhaageni päevil ja järgnesid hiljem Riias. Nimelt hakkasid mõned tema kolleegid levitama kuulujutte tema liiga Saksa-sõbralikust ning Inglise-vaenulikkusest, mis USA ohvitserile ei sobivat. Seesugused kuulujutud jõudsid lõpuks Riias tegutseva Inglise sõjalise missioonini ning need ähvardasid liitlaste niigi pingelisi suhteid rikkuda. Inglise missiooni ülem pöördus eraldi järelepärimisega *commissioner* Gade'i poole. Viimane ja eriti luurejuht Churchillilt toetavad kirjad lükkasid niisugused kuulujutud ümber ning Hollyday seekord rehabiliteeriti.

Luurekeskus ja Sergius Riisi roll

Sergius Martin Riis on jäänud tänaseni üheks kõige saladuslikumaks tegelaseks USA luure ajaloos.⁴⁵ Tegemist oli seiklejaga, kes ei rää-

⁴³ War Departement. December 29, 1922. NA, RG 165, MID 121.5441-5483.

⁴⁴ For the relief of T. Worthington Hollyday, United State Senate, Committee on Military Affairs, Friday, July 2, 1937.

⁴⁵ R. B. Spence. The strange case of Serius Riis. – Journal of Intelligence and Counter Intelligence 2002, nr. 15, lk. 222–242.

kinud enda kohta tõtt ilmselt ühelegi isikule ega institutsioonile, millega elu jooksul kokku puutus. Ta kasutas oma viljakat fantaasiat ning segas seda faktidega. Tema lühikest tegutsemisaega Eesti riigi teenistuses saatsid mitmed skandaalid ning konfliktid, millel siinjuures lähemalt ei peatuks.⁴⁶

Kahjuks pole teada, kus ja millal Sergius Riis tegelikult sündis. Ta ise levitas nii USA-s kui Eestis versioone, et on sündinud Rome'i linnaosas New Yorgis 1883. aastal. USA-s esines ta Taani päritolu ameeriklasena, Eestis aga hoopis väliseestlasena. Millegipärast valetas ta isegi oma esimesele naisele ning katoliku kirikule. Nimelt märgiti Elisabeth McBride'i ja Sergius Martin Riisi laulatamisel 1909. aastal kirikuraamatusse, et mees ristiti 30. septembril 1879 Kopenhaagenis.⁴⁷ Samuti pole kindel, millal ta esmakordselt Eestisse jõudis. Ühe versiooni kohaselt oli tema isa karusnahakaupmees, kes tegutses peamiselt Peterburis ja Loode-Venemaal. Võimalik, et esmased kontaktid Eesti ja Soomega olid Riisil lapsepõlves. Igal juhul oli ta 1918. aastaks omandanud vene ja mingil tasemel soome ning osaliselt eesti keele oskuse. Ühtlasi polnud ta kunagi õppinud kasutama inglise keelt grammatiliselt korrektselt. Nii leidsid ametnikud, kellega ta hiljem kokku puutus.

Esimesse maailmasõtta astus Riis vabatahtlikult 1917. aastal ja peatselt palus ta enda üleviimist Venemaale. 1918. aasta suvel jõudis ta USA suursaadiku David R. Francis'e käsutusse kui tõlk ja mereväe atašee abi (*acting naval attaché*). Igal juhul täitis ta mõningaid luurega seotud ülesandeid. Saadik saatis 18. oktoobril 1918 Washingtoni telegrammi kokkuvõttega vestlusest Briti kindrali Edmund Ironside'iga. Selles teatas ta, et Riis saabus retkelt raudteed

kaitsvate liitlaste väeosade juurde (*from the railroad front*).⁴⁸ Tema edasine tegevus kuni 1919. aasta suveni pole täpselt teada. Ilmselt liitus ta oktoobri lõpul 1918 mõneks ajaks Arhangelskisse saabunud admiral Newton McCullyga, kes saatis suursaadiku oma laeval Olympia Šotimaale.⁴⁹ Admiral ise jäi Põhja-Venemaale kuni juulini 1919 ja jõudis seejärel Pariisi, formaalselt kui USA mereväe esindaja rahukonverentsil. Töenäoliselt järgnes talle ka Riis, omandas sel ajal USA passi, mis oli välja antud Arhangelskis 20. augustil 1919. Septembris 1919 jõudis Riis igal juhul samuti Pariisi ja oli veel mõnda aega seotud McCullyga.

14. aprillil 1920 pöördus USA-sse saabunud Riis riigidepartemangu poole ettepanekuga kasutada teda edaspidi teenistuses, mis on seotud Venemaa või Balti riikidega.⁵⁰ Riis saabuski Riiga 24. juulil ja asus tööle uue *commissioner*'i Evan E. Youngi või konkreetsemalt atašee Hollyday alluvuses koos Kelleyga. Töenäoliselt oli tema karjääri jaoks oluline Felix Cole'i toetav kiri 21. juulist 1920, milles ta kinnitas, et tunneb Riisi 1918–1919 Põhja-Venemaa aktsiooni päevilt, ning leidis, et Riis võib *commissioner*'ile olla kasulik.⁵¹ Igal juhul oli ta end hiljemalt suvel 1920 Eesti välisministeeriumis piisavalt tuntuks teinud. Kui tollane ministeeriumi inglise keele tõlk, veel tudengiseisuses Eduard Hunt, otsis augustis 1920 tasuvamat tööd USA esinduses, siis kirjutas ta vastava avalduse ning selgituse Riisi nimele. Taotlus oligi edukas ja alates septembrist 1920 sai Hunt USA esinduse tõlgiks, kelleks ta jäi kuni 1940. aasta suveni. Seega võib oletada, et Riis saavutas hiljemalt 1920. aasta suvel nii Youngi kui ka Eesti välisministeeriumi ametnike usalduse. Sama näib kinnitavat äsja Tallinnasse saabunud uue konsuli

⁴⁶ E. Medijainen. Salaagent Sergius Riis Eestis. Segadused Venemaal ning ajaloos. – Akadeemia 2001, nr. 8, lk. 1684–1715.

⁴⁷ <http://freepages.genealogy.rootsweb.ancestry.com/~cnyfamilies/Stpeter/spmarriagesbridekz.html>

⁴⁸ D. R. Francis. Russia from the American embassy, lk. 294.

⁴⁹ C. J. Weeks. Jr. An american naval diplomat in revolutionary Russia. The life and times of Vice Admiral Newton A. McCully. Naval Institute Press, Annapolis, Md., 1993, lk. 142–170.

⁵⁰ R. B. Spence. The strange case of Serious Riis, lk. 226–227.

⁵¹ Felix Cole to Divison of Russian Affairs July 21, 1920, NA RG 59, 124. 60n3/13-17.

Charles Albrechti ettekanne Youngile 4. detsembrist 1920, milles ta tõstis eriliselt esile leitnant Riisi teeneid konsulaadile sobivate ruumide leidmisel Tallinna kesklinnas Pikal tänaval, mida ta pidas äärmiselt keeruliseks ülesandeks.⁵²

1921. aasta esimesel poolel viibis Riis Tallinnas vähemalt kolmel korral. Jaanuaris kohtus ta mitmete juhtivate Eesti poliitikute ja sõjaväelastega, aga samuti baltisakslaste ning vene emigrantide esindajatega. Osaliselt oli tegemist ettevalmistusega *commissioner* Youngi külaskäigule märtsis. Young kirjutas riigisekretärile oma külaskäigust Tallinna 20.–22. märtsil 1921 põhjaliku (10 lk.) raporti. Ta kohtus kahe päeva jooksul paljude poliitikute, majandus- ja äritegelastega, samuti teiste riikide esindajatega. Reisi peamiseks korraldajaks ning tema saatjaks oli Riis, kelle teeneid *commissioner* eriti väärtuslikena esile tõstis.⁵³ Ta huvitus eeskätt Eesti ja Nõukogude Venemaa suhetest, seda peamiselt kuulduste tõttu, mis rääkisid võimalikust agressioonist Eesti ja Läti suunas. Young arutles pikemalt vajaduse üle tunnustada Balti riike *de iure* ning tõstatas USA–Balti riikide kaubavahetusega seotud küsimusi. Sarnane külaskäik kordus detsembris 1921 ja selgi korral sõltus edu eeskätt Riisi ettevalmistustest ning suhtlemisostkustest. Riisi enda luurealast informatsiooni sisaldavad raportid aastaist 1920–1921 puudutasid punalaevastiku tegevust, andmeid vene emigrantide, Nõukogude Venemaa majanduse kohta jne. Oma sisult polnud need ilmselt kuigi väärtuslikud. Võimalik, et andmed pärinesid vähemalt osaliselt Eesti sõjaväelastelt või koosnesid tõlgetest Eesti lehtedest. Kindlasti õnnestus tal hankida lisaandmeid kohutumistelt Briti luure esindaja Meiklejohniga. Lisaks osales Riis 1921. aasta suvel Varssavis Boris Savinkovi poolt organiseeritud vene emigrantide kongressil.

Kuid *commissioner* Youngil oli juba enne Riisi saabumist kahtlusi tema võimete suhtes.⁵⁴ Koostöö lõppeski väga teravate vastastikutunde etteheidetega. Riis nõudis peatselt oma palga suurendamist ja esialgu Young sellist taotlust Washingtonis toetas. Siis aga tema ambitsioonid kasvasid. Juba jaanuaris 1921 taotles Riis asekonsuli nimetust, kuigi polnud vastavat eksamit sooritanud. Järgmise sammuna käis ta välja plaani, mis võis olla inspireeritud eespool mainitud Bullardi memorandumist. Nimelt koostas Riis detsembris 1921 pikema ettepaneku, kuidas parandada esinduse tööd informatsiooni kogumise alal Venemaa kohta. Ta väitis, et viimase 16 kuu jooksul oli kogu esindusest välja läinud Venemaad puudutav informatsioon tema poolt kogutud ning ta võib teada oma kauaaegsetele luurealastele kogemustele ja sobilikele tutvustele. Seepärast tegi Riis ettepaneku nimetada teda kogu luurealase töö eest vastutajaks ning vabastada muudest kohustustest. Töötasuks nõudis ta isegi suuremat palka, kui sel hetkel sai *commissioner* ise, lisaks veel hüvitisi sõitudeks ja muudeks kuludeks. Üsna ultimatiivne oli Riisi nõudmine anda talle vastus hiljemalt 10. veebruariks 1922.⁵⁵ Ilmselt oli konflikt tema ja *commissioner* 'i vahel alanud tõesti mõnevõrra varem. Youngi reaktsioon oli terav ja Riisi kava põrmustav. Ta saatis algatuse koos oma kaaskirjaga riigidepartemangu. *Commissioner* kinnitas, et Riis ülehindab oma rolli informatsiooni kogumisel ja tema arvates ei olnud enam vaja muutunud olukorra tõttu Venemaal intensiivset ja laienevat luuretegevust. Ühtlasi ta kinnitas, et Riisil on küll isiklikke tutvusi, aga need pole seotud ühegi riigi salateenistusega ja neil inimestel puuduvad vastavad kogemused. Young tunnistas, et siiani esindusest saadetud ettekanded olid sõbralike valitsuste esindajate käest saadud ning Riis ise ei

⁵² C. A. Albrecht. Consulate premises. December 4, 1920. NA, RG 59, American Consulate Reval, lk. 310–720.

⁵³ Young to the Secretary of State. March 25, 1921. NA, RG 59, 860i.01

⁵⁴ R. B. Spence. The strange case of Sergius Riis, 227.

⁵⁵ Sergius M. Riis to Evan E. Young December 30, 1921. NA, RG 59, 124.60n3/38.

⁵⁶ Evan E. Young to the Secretary of State January 3, 1922, samas.

oskagi raporteid koostada.⁵⁶ Sellest kirjavahetusest võib teha vähemalt kaks järeldust. Esiteks polnud 1922. aasta alguseks mingit iseseisvat USA luureposti olemas ja teiseks ei olnud Young huvitatudki iseseisva institutsiooni kujunemisest, vähemalt mitte Riisi juhtimisel.

Mingit leppimist sellise kirjavahetuse järel ei saanud samuti enam toimuda ja viimast korda kasutati Riisi USA esinduse poolt ära diplomaatilise posti saatmiseks Riias Tallinna märtsis 1922. Juba vähem kui ühe kuu pärast oli Riis võetud Eesti riigi teenistusse, talle anti kapteni aukraad ning ta saadeti (mereväe) atašeeena Londoni saatkonda. Kahtlemata oli määramise taga see positiivne mulje, mille Riis suutis Tallinnas jätta, eeskätt välisminister Ants Piibule. Ilmselt mõjusid lubadused hankida Eestile kiiresti USA *de iure* tunnustus ning mingil kujul saavutada julgeolekugarantiisid Suurbritannialt. Võimalik, et Eesti ametiasutused (välis- ja sõjamineisterium) lasksid end petta juttudest, nagu oleksid Riisil tööpoolest nn. Eesti juured. Teisalt pole välistatud, et tema kahtlasest minevikust oldi küll teadlikud, aga seda ei peetud Eesti jaoks ohtlikuks. Paraku ei osatud ette näha neid skandaale, mida mees suutis mõne kuuga Londonis tekitada. Igal juhul sunniti ta juba vähem kui aasta pärast sellestki ametist lahkuma. 17. veebruaril 1923 kinnitas uus välisminister Hellat Eesti saadikule Londonis Oskar Kallasele, et ta võib Riisi saatkonnast välja visata.⁵⁷

Järgnevate aastate jooksul üritas Riis mitmel korral kas Eesti või siis USA luureteenistusse naasta. Esimese tõsisema katse tegi ta juba septembris 1923. Ta palus võimalelt luba taas Eestisse pöörduda. Küsimust arutati sõjavägede peastaabis ja kindralstaabi valitsuse ülem, kolonel J. Tõrvand kinnitas: „...härra Riisi tegevus Eestis ei või meile kahjulik olla, sest meid tema peategevus vist ei saa puudutama. Kui hr. Riis tahab luua Eestis mingisugust observatsiooni punkti, siis arvatavasti selleks, et näha ida

poole. Mis ta seal näeb, see on meile ükskõik.”⁵⁸

Kahtlemata oli Eesti kõrgematel luureohvitseridel olemas vähemalt ligikaudne ülevaade neist institutsioonidest, mis sel ajal tegelesid Eestis ja Lätis Venemaa kohta informatsiooni kogumisega. Kas või seetõttu, et USA sõjaväelise atašee alluvuses asusid tööle ka eestlastest ametnikud (näiteks J. Reintham). Vastusest Riisi algatusele võib oletada, et USA saatkonnas Riias polnud niisugust vaatluspunkti 1923. aasta lõpuks veel kujunenud. Kuivõrd Riisi algatused selletaolise eraviisilise jälgimispunkti rajamiseks Tallinnas 1923. aastal USA esinduseni jõudsid, pole paraku teada. Kui sellest teada saadigi, siis ei toonud see kaasa mingeid vastusamme ega muid reageeringuid. USA saatkond Riias jätkas põhimõtteliselt samasuguse struktuuriga nagu senini ja esindus ei erine nud ülesehituselt teiste riikide analoogsetest saatkondadest.

„Vene sektsiooni“ formaliseerumine

Tõsi on siiski see, et saatkonna nn. Vene sektsiooni järgnevalt tugevdati mitme uue mehe ametissevõtmisega. Osaliselt oli see aga seotud pigem senise luuretegevuse kokkutõmbamisega. Just sel ajal lõpetati nimelt senine luuretegevus Viiburi konsulaadi juures. Seal toodi Riiga üle USA tolle perioodi parimaks agendiks peetud Michael C. Perts (vaata eespool). Tema tegelik nimi oli Mihhail Konstantinovitš, kes sündis 1895. aastal Peterburis. Ta õppis laevaehitust Peterburi polütehnilises instituudis. Sõja ajal lõpetas ta suurtükiväekooli ja käis seejärel Kiievis lennunduskoolis. 1917. aastal sai ta lahingutes Galiitsias haavata ja viidi Petrogradi sõjaväehaiglasse. Augustis 1917 pöördus ta tollase USA sõjaväelise atašee kindral Judsoni poole, kes värbas ta tööle USA sõjalise vaatleja, major Monroe C. Kertth'i alluvusse sideohvitseriks ning tõlgiks Riia rindelõigus.

⁵⁷ A. Hellati resolutsioon. ERA, f. 957, n. 11, s. 237, l. 67.

⁵⁸ Tõrvand välisministrile 13. september 1923. Samas, l. 93.

Alates veebruarist 1918 kutsus USA asekon- sul Robert Imbrie ta enda alluvusse tööle. 1918. aasta sügisel olid mõlemad sunnitud põgenema, sest enamlased ähvardasid neid arreteerida. Norra saatkonna vahendusel lahkusid nad Venemaalt ning jõudsid Stock- holmi. Perts nõustus seejärel pöörduma tagasi Soome, et aidata hankida informatsiooni enamlaste tegevuse kohta. Ühtlasi nõustus ta töötama Briti luure heaks, sealjuures tehes koostööd Paul Dukes'iga. Samal ajal suutis ta luua omaenda informaatoritevõrgustiku. Veebruaris 1919 naasis Imbrie USA-st ja kutsus Pertsiga endaga kaasa ametisse Viiburi konsulaadi juurde. Tema ülesandeks jäi kon- taktide hoidmine ning arendamine enamli- kul Venemaal. Imbrie lahkumise järel 1920. aasta suvel jätkas Perts juba konsul Harold B. Quertoni alluvuses. Seda kuni 1922. aasta aprillini, mil Viiburi konsulaat suleti ning mõlemad komandeeriti Riiga. Querton läks sealt oktoobris 1922 konsuliks Tallinnasse. Perts jäi David B. Macgowani alluvusse nn. Vene divisioni juurde. Esimene täievoliline esindaja Balti riikides Coleman kinnitas 1923. aasta kevadel riigisekretärile saadetud kirjas, et Michael Perts on Riia saatkonnas ainuke, kes oskab perfektselt nii vene kui ka inglise keelt, ja soovitas talle maksta erifondist palka 2400 \$ aastas.⁵⁹

Pertsiga täpsem päritolu polegi paraku selge. Tal oli veel vähemalt kaks venda. Üks neist töötas koos temaga USA konsulaadi heaks Viiburis 1918–1919 ja lasti selle eest bolševike poolt maha. Nii kinnitas 1939. aasta septembris saadik John Wiley, et õigustada vajadust toimetada Baltikumist ehk nõuko- gude võimu haardeulatusest eemale samuti Riia saatkonnas 1922–1940 tõlgina töötanud teise venna John (Ivans) Pertsiga pere.⁶⁰ On siiski kaudseid andmeid, et peres oli vähe- malt kolm poega ja üks õde ning enamla- sed hukkasid kaks Michaeli venda. Michael Pertsile endale väljastati 1919. aasta augus-

tis fiktiivselt USA pass, John jätkas hiljem Riias aga nn. Nanseni ehk emigrandi passiga. Michaeli varasemat tegevust arvestades oleks temast võinud 1922.–1923. aastal saada üks iseseisva luureagentuuri (posti) alustugesid. Tegemist oli ühtlasi andeka kunstniku, kari- katuristi ning tõlkijaga, kelle vastavaid töid, eriti illustratsioone raamatutes ilmus 1920. aastatel ka USA-s. 1920. aastate lõpul toimus temaga aga mingi mentaalne pööre, mis lõp- pes hingelise ja füüsilise allakäigu ning oota- matu ja isegi mõneti salapärase surmaga 12. märtsil 1932.

Pertsile maksti töötasu nn. erifondist, see- pärast ei saa teda nimetada otseselt Riisi töö jätkajaks 1922. aastal, kuigi sisuliselt oli ka tema seotud Venemaa teemadega. Otseselt Riisi kohale ehk luurealase informatsiooni eest vastutajaks tuli 1922. aasta aprillis hoo- pis Hugh Street Martin. 1891. aastal sündinud Martin oli lõpetanud ärikooli, 1916 astunud armeeteenistusse ja kapteni aukraadis saa- nud 1918. aastal USA sõjaväeatašee abiks Petrogradis. 1919. aastal jätkas ta samas ametis juba Põhja-Venemaal. Riiga saadeti ta kui saadiku eriülesannetega abi. Senine *commissioner* Young jõudis veel enne oma ameti üleandmist saadik Colemanile uue mehe tublidust ka ministeeriumile kiita. Vas- tupidiiselt oma varasematele kirjadele teatas Young 17. augustil 1922, et ta ei oleks Riisile palga tõstmist siiski taotlenud, aga Martin on hoopis teist tüüpi mees ja tema hangitud informatsioon on eriliselt väärtuslik.⁶¹ Ka uus saadik Coleman kinnitas, et Martin teeb äärmiselt olulist ja salajast tööd ning olevat loobunud selle nimel koguni palju silmapaist- vama positsioonist USA-s, eelistades tege- vust saatkonnas.⁶²

Miks siis hoolimata vastava ettevalmistuse ja pädevusega inimeste olemasolust ei rajatud aastatel 1921–1923 iseseisvat, saatkonnast eraldi seisvat ning omaette eelarvega luure- posti Riiga või Tallinna? Ühelt poolt peitusid

⁵⁹ F.W.B. Coleman to the Secretary of State March 2, 1923, NA RG 59, 124.60n4/23.

⁶⁰ Wiley telegram to the Secretary of State September 24, 1939, NA RG 84, 124.6 (848).

⁶¹ Evan E. Young to the Secretary of State August 17, 1922, NA RG 59, 124.60n4/12.

⁶² F.W.B. Coleman to the Secretary of State March 1, 1923, NA RG 59, 124.60n4/21.

põhjused ilmselt Venemaal toiminus. Enam-
lased olid kodusõja võitnud ning 1921. aasta
rahutused ja eriti Kroonlinna ülestõus juba
möödunud, nn. uus majanduspoliitika töö-
tas vähemalt ajutist stabiliseerumist. Vajadus
intensiivse ja aktiivse luuretegevuse järele
seepärast vähenes. Teiseks näis Venemaa
niigi USA jaoks üha enam avanevat seoses
näljahädaga ning ARA operatsioonidega aastatel
1921–1923. Kolmandaks peame arves-
tama personaalsete vastuolude ning sisemise
võitlusega USA Riia saatkonnas nii ressurs-
side kui ka mõjuvõimu pärast. *Commissioner*
Young pooldas traditsioonilist esinduste
süsteemi ja temast sai Riiaast lahkumise järel
Ida-Euroopa asjade osakonna juhataja riigi-
departemangus, millele Riia saatkond otse-
selt allus. Ta toetas uue saadiku Colemani
ambitsioone hoida saatkonnas toimuv ter-
vikuna enda kontrolli all. 1922. aasta lõpul
tõmbas Coleman saatkonna sisemise elu kor-
raldamiseks maha suhteliselt selged mõju- ja
alluvusjooned. Need vormistati omapärase
skeemi kujul, mis jaanuaris edastati Riigide-
partemangule. Vastavalt Colemani skeemile
oli tema loomulikult esinduse üldjuht, kellele
allusid erasekretär ja kaks võrdset osakonda
(divisioni). Neist nn. Balti osakonda juhtis
esimese sekretärina S. W. Morgan, kellele
allus kokku u. 10 inimest. Teist ehk Vene
osakonda juhtis samuti esimene sekretär ja
konsul David Macgowan, kellele allusid ees-
pool mainitud Earl L. Packer ning Hugh S.
Martin, aga samuti Michael Perts ning Läti
päritolu tõlgid John Sarin [Sariņš] ja Albert
Grünwald.⁶³

Young kinnitas 1924. aasta kevadel veel
kord, et ta ei toeta Macgowanile iseseisva
eelarve andmist, ja leidis, et niikaua kui nn.
Vene seksioon on saatkonna integreeritud
osa, peab saatkond toimima saadiku juhti-
mise ja kontrolli all.⁶⁴ Mitmed ametnikud
lahkusid ja vahetusid järgnevatel aastatel,
kuid Vene osakonna struktuuris olulisi muu-
datusi enne 1930. aastate algust enam ei toi-

munud. Võimalik, et rutiinne töö esinduse
ametnikuna ei sobinud Vene küsimustega
hõivatud ja varem aktiivsema tegevusega
harjunud meestele. 1930. aastate alguses
tabasid psüühilised või kehalised haigused
nii Pertsit kui ka Martinit ja peatselt lahkus
ka Macgowan. Võimalikku kriisi Vene suu-
nal tajus saadik juba varakult. Seda kinni-
tas Coleman pikem kiri riigisekretärile 7.
augustist 1926 seoses ühe ametniku lahku-
misega esindusest. Ta kordas sel puhul üle-
vaadet esinduse senisest tegevusest Riias.
Saadik kurtis, et esindus peab endiselt USA
välisestistes pretsedenditu näitena katma
nelja riiki – Leedut, Lätit, Eestit ja ka Vene-
maad. Kuna välisministeerium ootas jätku-
valt igakuiseid raporteid N. Liidu kohta, siis
nõudis see saadiku sõnul täielikult vähemalt
kahe ametniku tööd. Lisaks tegelesid samade
küsimustega veel teisedki esinduse töötajad.
Venemaa vajas saadiku arvates tööpoolest
erilist tähelepanu. Seepärast tegi Coleman
ettepaneku hakata edaspidi ette valmistama
mõnda nooremast diplomaati spetsiaalselt
Venemaa asjade jaoks.⁶⁵ Algatus spetsiaal-
sete Vene asjatundjate ettevalmistamiseks
tuli seega Riia saadikult Colemanilt ning
leidis riigidepartemangus Robert F. Kelley
näol poolehoidu.

Siiski ei unustatud algset ideed veel täies-
ti. Sergius Riis võttis 1927. aasta alguses veel
kord ühendust nii Eesti poliitikutega kui ka
USA saatkonnaga Riias. Taas kinnitas ta
enda valmisolekut luuretööks. Eestis ei lei-
tud talle enam midagi sobivat. Veel karmim
oli tollase USA sõjaväelise atašee hinnang
Riisi kohta. Kapten Trevor W. Swett saatis
mais 1927 Riiaast raporti sõjaministeeriumi
Washingtoni, milles andis üsna hävitava
hinnangu Riisi senisele karjäärile ning tema
usaldusväärsuse kohta. Riis oli atašee sõnul
valetanud talle isiklikult, aga ka saadikule
ning Eesti mereväe juhtkonnale oma endise
karjääri ja hariduse kohta. Ta oli põhjusta-
nud Eestile ebameeldivaid skandaale. Üht-

⁶³ F.W.B. Coleman to the Secretary of State February 16, 1923, NA RG 59, 124.60n3/75.

⁶⁴ Evan E. Young May 20, 1924, NA RG 59, 124.60n4/31.

⁶⁵ F. W. B. Coleman to the Secretary of State August 7, 1926 NA, RG 59, 124.60.71/4.

lasi oli atašeel andmeid Riisi huvist hasart-mängude vastu ning tema hinnangul polnud tema inglise keel mitte alati grammatiliselt korrektne.⁶⁶

Riisi uued algatused *observation post*’i asutamiseks Venemaa kohta luureandmete kogumiseks jäidki tõenäoliselt tõsisema tähelepanuta, kuigi riigidepartemangu vastavat osakonda juhatas sel ajal tema endine kolleeg Riia päevilt Kelley. Tõenäoliselt olid tagajärjekamad siiski saadiku pöördumised ning palved saata talle abiks uus spetsiaalse ettevalmistusega ametnik. Aprillis 1927 teatati Colemanile, et kolmanda sekretäri saadetakse Riiga Loy W. Henderson. Viimane oli Läti esimest korda saabunud 1919. aastal USA Punase Risti delegatsiooni koosseisus. Ta abiellus lätlannaga ning jäi kuni 1940. aastateni seotuks Balti riikide ja Venemaa küsimustega. Pisut hiljem järgesid talle juba G. Kennan ning hiljem algas teistegi vene spetsialistide ettevalmistamine. Tulevane „Riia ring” oli seega laiemalt avatud.

Kokkuvõtteks

USA välispoliitikat kahe maailmasõja vahel tervikuna iseloomustatakse sageli perioodina, mil domineerisid isolatsionistlikud meeleolud, vähemalt Euroopa ja Rahvasteliidu suhtes. See ei tähendanud muidugi diplomaatiliste suhete vältimist. Erandiks oli küll Venemaa, kellega aastatel 1918–1933 formaalsed suhted puudusid. Samal ajal puudus Washingtonis aga ka üksmeel, kas nõukogude võimu tulebki täielikult ignoreerida. Robert Kelleyt peetakse üheks kõige olulisemaks tegelaseks, kes oli *de iure* tunnustamise vastu. Diplomaatilisi suhteid asendas mitteametlik läbikäimine ja poolametlikud esindused. Informatsiooni hankimiseks Venemaal toimuva kohta hakati alates 1919. aastast otsima muidki võimalusi. Väga oluliseks piirkonnaks, kust seda loodeti saada, olid Venemaa endised Balti provintsid. USA

esindajad Balti riikide pealinnades olid enamasti endised ohvitserid, kes nüüd allutati sõjaministeeriumi luureteenistusele. Alates 1919. aastast kujunes USA esinduse ametnike vahel juba teatav tööjaotus ning mõned diplomaadid ja sõjaväelised atašeed tegelesid peamiselt informatsiooni hankimisega Venemaa kohta. Vene sektsioon ei olnud aga omaette eelarvega ja iseseisvalt eksisteerinud institutsioon. Tegemist oli tööjaotusega saatkonna sees, mille kujundamisel või edasisel arengul ei olnud esialgu mingit määravat sõna nn. „Riia võrgustiku või grupi” liikmetel. 1930. aastatel vastutas saatkonna Vene osakonna formaalse kestmise eest peamiselt Earl Packer ning sel ajal töötasid samas jätkuvalt veel John Lehrs ja Felix Cole, keda mõnikord samuti tolle Riia ringi liikmete hulka arvatakse. Pole välistatud võimalus, et Riia saatkonna „Vene sektsioonis” töötanud inimesed mõjutasid kuidagi näiteks Kennani, Bohleni, Hendersoni, Kelley ja teiste vaateid. Samas võib kinnitada, et iseseisva asutuse, omapärase Vene uuringute ja luurealase informatsiooni kogumise keskuse loomine USA välisteenistuses oli 1920. aastatel korduvalt päevakorral enne mainitud „Riia ringi” kujunemist. Igal juhul pidi see tulema Riia ja/või Tallinna esinduse juurde. Paraku jäi see algatus realiseerimata. Kuid huvi ja praktiline tegevus Venemaa kohta andmete kogumisel püsis saatkonnas kuni 1940. aastani.

Eero Medijainen

(1959)

Lõpetanud Tartu ülikooli 1983. Doktorikraad 1997, Tartu Ülikooli professor.
Uurimisteemad: rahvusvaheliste suhete ja diplomaatia ning naabermaade ajalugu.

⁶⁶ Trevor W. Swett to A.C. of S.G-2, War Department May 18, 1927. NA, RG 165, MID PF 60340.